

IDŐUTAZÁS A GYERMEKKORBA – FOTÓINTERJÚN ALAPULÓ KUTATÁS ÉS OKTATÁS A TANÁRKÉPZÉSSEN

KOPP ERIKA^{*} – JUHÁSZ -OLLERÉNYI TAMÁS^{} –
BIRKÁS ANNA^{***} – CSÍK ORSOLYA^{****}**

^{*} az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának
egyetemi adjunktusa
kopp.erika@ppk.elte.hu

^{**} az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának
egyetemi hallgatója
hunbarbar@gmail.com

^{***} az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának
egyetemi hallgatója
annabiri@yahoo.com

^{****} az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának
egyetemi hallgatója
csik.orsi87@gmail.com

A következő írásban az ELTE-PPK Pedagógiatörténeti Tanszéke által szervezett kutatószemináriumot mutatjuk be, a kurzus oktatójaként és hallgatóiként. A kutatás és a hozzá kapcsolódó szeminárium célja, hogy a kommunizmus gyermeki életvilágát „alulnézetből”, a korszakban felnövő nemzedék tapasztalata és emlékezete oldaláról tárja fel. A kutatás adatgyűjtési módszere a fotóinterjú, melyet a szeminárium hallgatói készítenek el, valamint részt vesznek a dokumentumok elsődleges elemzésében is. A kutatás során eddig több mint 90 interjúból álló adatbázist hoztunk létre, ennek további elemzése jelenleg zajlik, a kutatás eredményeiről később fogunk beszámolni. Jelen tanulmányunk a kutatáshoz kapcsolódó szeminárium, mint a pedagógusképzésben a pedagógiatörténeti tárgyak oktatásában alkalmazható lehetséges módszer-együttes bemutatására fókuszál. Ennek során áttekintjük a kutatás és a szeminárium alapelveit, módszereit, illetve összegezzük az eddigi oktatói tapasztalatokat, a következő tanulmány pedig a kutatás tapasztalatait hallgatói szemmel mutatja be.

Az utóbbi években a tanárképzés átalakulásához kapcsolódva a neveléstörténeti jellegű tárgyak szerepéről számos vita folyt, e stúdiumok is keresik a helyüket. E viták jelentős része a tantárgy tartalmaira és a neveléstörténet és pedagógia kapcsolataira fókuszált (Pl. Szabolcs, 1999, 1992; Kéri, 1997; Gécz, 2002; Németh – Szabolcs, 2004). Az ELTE-PPK Pedagógiatörténeti Tanszéke is keresi azokat a megoldásokat, melyek a történeti tárgyakban lehetőséget teremtenek a hallgatói tapasztalatszerzésre és kompetencia-fejlesztésre.

Beszámolónkban egy speciális kurzus módszereit és eredményeit mutatjuk be, amelyet a tanszék¹ 2009 februárjától hirdet meg. Célunk, hogy további vitát inspiráljunk a pedagógusképzésben lévő történeti tárgyak oktatásának lehetséges módszertani megoldásairól, s bízunk abban, hogy sikerül felkelteni néhány kolléga érdeklődését, akik szívesen bekapcsolódnának a kutatásba.

Az „Időutazás a gyermekkorba” címet viselő kurzus a tanszék gyermekkortörténeti, valamint a kommunizmus gyermeki életvilágát feltáró kutatási irányaihoz kapcsolódik. Háttérét a tanszéken az utóbbi években megerősödött kvalitatív szemléletű kutatások jelentik, melyekhez jól illeszkedik e szeminárium szemléletmódja is.

Szervezésekor abból az elemi oktatói tapasztalatból indultunk ki, mely szerint a tanárképzésbe érkező hallgatók sok esetben meglepően kevés ismerettel rendelkeznek a közelmúlt Magyarországnak történetéről, annak ellenére, hogy szüleik és nagyszüleik gyermekkoráról van szó. Ez a folyamat nagy egyéni veszteséget okoz, mivel kihasználatlanul hagyja azt a lehetőséget, mely saját családjuk története (a kommunikatív emlékezet) és a hivatalos történelem (a kulturális emlékezet) összekapcsolódásában rejlik (*Assmann*, 1999), feldolgozatlanul hagyja azt a tapasztalatot, mely az egyes családokban a történelem megélésével és túlélésével kapcsolatosan felhalmozódott. Ezért tanszékünk megpróbált egy olyan kutatást szervezni, mely a hallgatókat a nemzedékek közti kommunikációra ösztönzi, segíti őket abban, hogy megértsék, közvetve megtapasztalják a szocializmus, azaz szüleik és nagyszüleik gyermeki életvilágát. Emellett fontosnak tartottuk azt is, hogy a neveléstörténeti – művelődéstörténeti stúdiumok során alkalmazott, döntően dokumentum-, illetve tartalomelemzésre épülő módszertani háttérismereteket kiegészítsük az interjúkészítés módszereivel.

A kutatás és a képzés felépítése

A kutatás alapja a Jénai Egyetemen 2008. óta folyó antropológiai és kultúrtörténeti vizsgálat, mely a volt NDK gyermeki életvilágának feltárását célozza. A *Jutta Buchner-Fuhs* által 2008-tól végzett „Időutazás a gyermekkorban – Visszaemlékezések az ’50-es és ’60-as évek tübingiai gyermekkorára” című kutatás hasonló módon a fotóinterjúra épül. Tanszékünk 2009 szeptemberétől kezdte meg *Jutta Buchner-Fuhs*-szal az együttműködést, és közösen alakítottuk ki a kutatás módszertanát.

Eddig két szakaszt bonyolítottunk le, jelenleg folyik a harmadik, mindegyik azonos szerkezetben épül fel. A kutatáshoz kapcsolódó szeminárium első szakaszában a korszakkal, a kutatás módszereivel és a kiállítás-szervezéssel kapcsolatos témákkal foglalkozunk, és ezzel párhuzamosan közös fotógyűjteményt hozunk lét-

¹ Kutatásvezetők: Németh András és Szabolcs Éva. A szeminárium vezetője: Kopp Erika. A kutatásban részt vevő oktatók: Baska Gabriella, Fogthüy Krisztina, Hegedüs Judit, Mikonya György, Munkácsy Gyula, Tészabó Júlia és Pirka Veronika PhD hallgató.

re a kurzus webfelületén. A hallgatók első feladata, hogy olyan fotókat gyűjtsenek saját otthoni családi fotóikból, melyek véleményük szerint reprezentálják a korszak – az '50-es évek elejétől a '80-as évek végéig tartó időszak – sajátosságait, felidéz- zik azoknak az emlékeit, akik ebben a korszakban töltötték gyermekkorukat. A fo- tógyűjtés az első fázisban még strukturálatlan, nincs tematikai megkötés.

A következő szakaszban, a megszerzett ismeretek birtokában alakulnak meg a téma szerinti csoportok. A jénai kutatásban a következő témák szerepeltek: család, szabadidő, iskola, úttörők, falusi gyermekkor, ünnepek, vágyak és álmok. Az első szakaszban, 2009 első félévében a kutatócsoport ugyanezeket a témákat dolgozta fel, majd 2009 második félévében a témacsoportokat a következő elképzelés sze- rint módosítottuk: brainstorminggal gyűjtjük össze azokat a lehetséges témákat, amelyekre az egyes csoportok fókuszálhatnak. Az összegyűlt témákból közösen vá- lasztunk 4-5 témát, amelyek köré csoportokat szervezünk, az egyes csoportok az adott témával kapcsolatban készítének interjút. A csoportok kialakítását követően a közösen összegyűjtött, mintegy kétszáz fényképből közösen válogatnak, témacso- portonként tíz-tíz képet, és ezekből a sorrend kialakításával fotóesszét állítanak össze. Ezeket a képeket az egyes csoportok közösen használják a fotóinterjúhoz, a csoport minden tagja azonos képgyűjtemény segítségével készíti el az interjút. E szakaszhoz tartozik a további kutatás-módszertani felkészítés is. Ennek során a hallgatók csoportban gyakorolják a fotóinterjú készítését, megbeszélik a lehetséges hibákat, problémákat.

A második félévben a következő témák szerepeltek: család, iskola, hétköznapi életvilág, szabadidő.

A harmadik szakaszban az interjú elkészítése, majd az interjúszövegekből és a fotókból szervezett kiállítás előkészítése, összeállítása és megrendezése folyik.² Az elkészült interjúkat egyrészt digitális hangfelvételnél, másrészt gépelt formá- ban rögzítjük. Az írott szövegből a képekhez szemelvényeket válogatva olyan pla- kátok készülnek, melyek tematikusan rendezettek és csoportosítottak, a szöveg és kép kapcsolódik egymáshoz. Emellett a kiállítás során az interjú teljes szövege olvasható nyomtatott formában, valamint a kiállítás alatt a hangfelvételekből és ké- pekből folyamatos prezentáció tekinthető meg. A kiállításához kapcsolódóan a hall- gatók otthonukban, környezetükben tárgyakat is gyűjtenek, melyek véleményük szerint a korszak tárgyi világát reprezentálják.

Az elkészült interjú feldolgozása a tanszéken jelenleg is zajlik, részben a tan- széki oktatói kutatómunka keretében, részben pedig hallgatói dolgozatok formá- jában.

² Ezúton is köszönetet szeretnénk mondani az OFI Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum dolgo- zóinak: *Munkácsy Gyula* igazgatóhelyettesnek, *Kárpáti Eszter* kiállításrendezőnek és *Kiss Ferencné* asszisztensnek a kiállítások összeállításában és a hallgatók felkészítésében nyújtott segítségért.

A kutatás elméleti és módszertani háttere

A kurzus mindenekelőtt a gyermekkor, mint életvilág fogalmára reflektál: a gyermeket, mint saját gyermekkorának és életvilágának aktív alakítója tételezi, arra törekszik, hogy a felnőttek nosztalgikus és romantikus gyermekkor-felfogásával szemben az egyes gyermekkorokat, mint nagyon eltérő életvilágot vizsgálja, ezért nem gyermekkorról, hanem gyermekkorokról beszél. A hallgatók figyelmét egyrészt arra irányítja, hogy ketté kell választani a gyermekek „valódi” életvilágát és a hivatalos gyermekkor-képet, másrészt a kutatás során megtapasztalhatják, hogy minden gyermek egy „történelmi generáció” része, melynek tagjaként más, vele egy időben született gyermekekkel közös sorsot él át (*Szabolcs – Golnhofer*, 2005, 112. o.).

A kutatás alapvetően mikrotörténeti szemléletű. A mikro-történetírás és a narratív szemléletű módszertan számára az elmúlt évszázadtól kezdve jóval több és sokszínűbb forrástípus és kutatási lehetőség áll rendelkezésre, bár az írott források feltétlen tiszteletével a tudományok természetesen nem szakítanak. E lehetőségeket kihasználó forrástani újítás – és egyben a fotóinterjú egyik alapja s eszköze – az *oral history*, azaz a szóban rögződő, a szóbeliség útján ránk maradó emléktanyag és ezek forrásként való használata. A megközelítés a kulturális antropológia által alkalmazott módszerekre épül. Magyarországon kezdetben a néprajz foglalkozott a kulturális antropológiával és e tudományon belül kezdődtek el kutatások, vizsgálódások. Különböző technikai feltételek megteremtésével s annak folyamatos fejlődésével mára már két teljesen önálló tudományról beszélhetünk.

A hazai történettudományon belül csak az 1970-es, 80-as években indult meg a szóbeli forrásokat felhasználó érdemi kutatás. A tematikus alapot döntően a kommunizmus időszaka képezi, amely az 56-os túlélőkről, pártfunkcionáriusokról, szemtanúkról szóló interjúk készítésének, feldolgozásának alapja lett. A XX. században nagy számban születtek memoárok, naplók, ezek azonban csak töredékes forrásanyagok. A társadalomtörténet-kutatásban – életvitel, mindennapok, társadalmi mozgások stb. – is elengedhetlenné vált a kor tanúinak megszólaltatása.

Magyarországon ismert történeti „interjú-gyűjteménye” az ’56-os Intézetnek van, amelynek elődje, az Oral History Archívum (OHA) 1985-ben kezdte meg működését, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárának, ahol a dokumentumokat 1985-től gyűjtik. Egy másik kezdeményezés is megindult évekkel ezelőtt, amely 1,2 milliárd forintos uniós támogatást ígért a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítványnak azért, hogy egy „interjú-gyűjteményt” hozzanak létre. Középiskolai diákoknak – tanárok segítségével kellett volna interjúfilmet készíteni a rokoni, illetve baráti körben élő XX. századi „szemtanúkkal”. A program költségvetési problémák miatt félbeszakadt, pedig az újragondolása – már csak szakmai szempontból is – rendhagyó állomány-

nyal bővítené az oral history műfajt.³ Hasonló archívumként működik a Centropa nevű amerikai gyűjtemény, melynek budapesti központja a holokauszt előtti és utáni zsidó kultúra témájában készít interjúkat.

A pedagógiatörténet számára is fontos forrástani módszer jelentősen befolyásolja a pedagógiatörténeti, de a művelődéstörténeti és muzeológiai körkép eddig ismert jellemzőit, jellegzetességeit és tudományos jelentőségét. Valamennyi esetben vizsgálunk kell az oral history forrástani sajátosságait:

- Fontos figyelembe venni, mire lehet forrás: elsősorban az írásos anyag bővítésére, mely mindenképpen csak kiegészítő jelleggel és semmiképpen sem primer módon használandó.
- Forrásgyűjtési szempontból a tudományágnak igazán kedvezett az új technikai eszközök folyamatosan megújuló megjelenése, ezáltal lehetővé vált a hang és a kép rögzítése (hangszalag, videoszalag, CD). Igen széles körben használhatóak azok digitális eszközök, melyeken keresztül audiovizuális ismeretanyagot tudunk szerkeszteni, kiírni, hozzáfűzni, javítani és előállítani. Ez egyben kihívást is jelent: a történeti interjúk mindkét csoportja – a tematikus anyagok és az életpálya interjúk – esetében a kutatónak hosszabb beszélgetésre kell felkészülnie. Minden utólagosnak vélt eltérést, tévedést az interjúalany kell, hogy elismerjen, ellenőrizzen. Mára digitális hangrögzítők segítik a tökéletes hangzási és tárolási minőséget, ennek eleget téve kell a teljességre törekednünk.
- Mint minden forrásnak, az oral historynek is vannak feldolgozási sajátosságai és veszélyei. Ahhoz, hogy valóban történeti forrásról beszéljünk, megfelelően kell feldolgozni a nyers interjú szövegét. Figyelembe kell venni a vizsgált korszak sajátosságait, a közben eltelt időszakkal párhuzamba állítva. Az adott kor társadalmi, politikai, történelmi összefüggéseit ismerve kell az interjúalany által elmondottakat kezelni; személyét, véleményét mindig tiszteletben kell tartani.
- Torzítások, tévedések, elhallgatások kísérő jelenségei lehetnek maguknak az interjúknak is. A korszak társadalomtörténetének alapos ismerete segítségével azonban a feldolgozás segítségével mélyebb képet kaphatunk a korszakról. Az elemzés mikéntjét maga a koncepció fogja megadni.

Említést kell tennünk a forrásmegőrzési szempontokról is. Mára kialakultak azok a speciális intézmények, amelyek nemcsak gyűjtést végeznek (lásd Oral History Archívum, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Televízió), hanem az anyag állandó megőrzését és kutathatóvá tételét is biztosítják. Mára saját életünk „dokumentumainak” megőrzése is időigényes feladat, legyen szó elektronikus levelek archiválásáról, családi videók digitalizálásáról, s azok esetleges merevlemezre mentéséről.

³ Somlyódy Nóra: *Nagykoalíciós történeti kutatás uniós pénzen* – Tudományos összegek <http://phil.philos.bme.hu/~kerekgyarto/Tarsadalomtortenet/Sz%F6vegek/eml%E9kpontok.doc>. Utolsó letöltés: 2010. 02. 20.

Ettől a mikro-történetírás sem térhet el, annak ellenére, hogy a fent említett intézmények anyagainak kutathatóvá tétele igencsak idő- és pénzigényes vállalkozás. Az általunk készített interjúk kezelésében így a mi feladatunk kettős: módszertani felhasználás és szakszerű kezelés a begyűjtéstől az archiválásig.

A kutatásban készült interjúkat a fotóinterjú módszerével készítettük. A módszer eredetileg a kulturális antropológia eszköztárába tartozott, első alkalmazója *John Collier*, aki az '50-es években Kanadában a technológiai és gazdasági változások következtében végbemenő migráció mentális állapotra tett hatását vizsgálta olyan, eredetileg kis falvakban élő francia nyelvű farmerek és halászok körében, akik angol területen lévő ipari városokba vándoroltak (*Collier*, 1986). A kutatás fő kérdése az volt, milyen konkrét nehézségei, problémái vannak új életmódjukból adódóan a városi, ipari munkára kényszerülő embereknek. A vizsgálat eredeti módszere, a résztvevő megfigyelés mellett, az interjú volt, azonban a kutatók rendszeresen szembesültek azzal a jelenséggel, hogy az interjúalanyok nehezen emlékeznek vissza bizonyos időpontokra, összerosódnak emlékeikben az egyes szakaszok – akár évtizedek is –, ami nagyon megnehezítette az adatfelvételt. E probléma kezelésére a projektív fotóinterjú módszerét alkalmazták, amelyhez a kutató számos fotót készített a vizsgált személyek otthoni élete, konkrét munkafolyamatai és hétköznapi közösségi élete dokumentálására. A fényképekből összeállított fotóösszé segítségével kérdezte azután az interjúalanyokat, illetve ők maguk is részt vettek a fotóösszék konstruálásában, miközben spontán módon kommentárt fűztek az egyes fotókhoz, mely értékesebb forrást jelentett a kutatás számára, mint az eredeti interjúk. Az antropológiában később számos kutatás készült e módszer alkalmazásával.

A fotó társadalmi jelenségek vizsgálatában betöltött szerepének változásához nagyban hozzájárult *Eco: A nyitott mű* című munkája (*Eco*, 1976), melyben megkülönböztet zárt és nyitott műveket. A második csoportba azok tartoznak, melyeknek nincs jelentésudvara, ezért a jelentések tartománya előtt nincs korlát, a befogadó értelmezései előtt teljesen nyitva áll. Ez a recepció-értelmezés a fotó felhasználásával kapcsolatban hasonló reményeket ébresztett, mivel mindenki számára értelmezhető ingert képez, azonban az olvasat, az értelmezés minden szemlélőben eltérő lehet.

A pedagógiatörténeti kutatásokban a képek forrásként történő használata kezdetben a gyermekeket ábrázoló képek, illetve később fotók elemzésével kezdődött, a gyermekek családban betöltött szerepe vagy a családszerkezet vizsgálatára (Pl. *Kéri*, 2002; *Géczi*, 2006). Mára ez a módszer az alapja számos pedagógiai problémátörténeti kutatásnak. A fotóinterjú pedagógiatörténeti vizsgálatban történő alkalmazására viszont csak a '80-as évektől találtunk példákat. Mindenekelőtt *Lehberger* pedagógiai antropológiai jellegű vizsgálatát érdemes megemlíteni, amely egy 1932-ben közösen tanuló iskolai osztály történetét dolgozta fel, narratív interjúk segítségével (*Lehberger*, 1997). Itt a közös osztályfotót a kontextusba helyezés céljából használta. A biográfia-kutatás és a fotóanalízis közti kapcsolatot használta fel „Kereszt és horogkereszt közt” című kutatásában szélsőjobboldali csoportokhoz tartozó fiatalok

életútjának vizsgálatára *Schäfer* és *Hauptert* (*Hauptert – Schäfer*, 1992). A fiatalokat arra kérték, gyűjtsenek képeket saját gyermekkorukból, majd ezeket a fotókat az interjúk során a beszélgetés indítására használták. A kutatásunk során alkalmazott eljáráshoz leginkább *Schwab* 1994-ben végzett családi vallásosság-vizsgálatának módszere közelít: ő 23 fekete-fehér fotóból állított össze gyűjteményt a vallásgyakorlás élethelyzeteiről, ennek alapján kérdezte az interjúalanyokat (*Schwab*, 1995).

A képzés eddigi tapasztalatai

Bár a tanulmány hallgatói szemmel mutatja be a kutatás tapasztalatait, az érdeklődők, hasonló képzést szervezni kívánók számára röviden összegezzük azokat az oktatói benyomásokat, amelyeket a két eddigi félév alapján megfogalmazhatunk. Mindenekelőtt néhány gondolat arról, mire jó, mire használható ez a képzés?

A kurzus zárásaként tartott megbeszélések mindegyike során az derült ki, hogy a hallgatók legfontosabb élménye e kutatásban az értő hallgatás eredménye a beszélgetések folyamatában – az élmény, melyet a beszélgetés folyamán megnyíló interjúalannyal kialakított kapcsolat jelent. Tapasztalatunk szerint érdekes módon maga az interjúzás módszerének elsajátítása jelenti a legnehezebb feladatot, nehéz a saját vélemény visszaszorítása és az interjúalany beszédre ösztönzése. Az a figyelő és elfogadó, nyitott attitűd, amelyet az interjúhelyzet megkíván, az értő figyelem gyakorlásaként is felfogható. A tanári pálya sikeressége szempontjából ennek személyiségbe épülése elkerülhetetlenül fontos, mégis legtöbb hallgató számára ennek elsajátítása jelentette a legnagyobb nehézséget. Ebből következően a kurzus felépítésekor az interjúzás technikáinak gyakorlására kell a legtöbb időt szánni.

Úgy tűnik, a kurzus alkalmas arra, hogy a hallgatók történelemfelfogásának differenciálódását elősegítse – erre az interjúk összevetése, különösen pedig a plakátokhoz történő válogatás ösztönöz. E folyamatban maga az anyag illusztrálja és demonstrálja a történelem egyéni olvasatainak lehetőségét. Ennek bemutatására álljon itt két interjúból, azonos képhez (a kép egy kisdobost ábrázol, egyenruhában) a hallgatók által választott interjúrészlet:

„...Kötelező volt. Nem szabadon választott. A kisdobossá válást nagyon izgalmassá és játékosá tették a tanáraink számunkra. Rengeteg jó program volt, vittek minket kiállításokra, kirándulásra, moziba. Most az, hogy milyen eszmény volt e mögött, azzal mi nem foglalkoztunk. Tulajdonképpen ezeket a programokat élveztük, de az ideológiáról nem sokat tudtunk.

Otthon esetleg kérdezgettél erről alsós korodban? Voltak olyan szavak, amelyek megütötték a füledet?

Érdekes, mert az én apám ellenzéki volt, de ez jól megfért bennem a kisdobossággal. Nem jelentett problémát, hogy apukám kvázi a rendszer ellensége, és én mégis kisdobos vagyok. Ez abszolút helyénvalónak tűnt...” (1. interjú)

„...a kisdobos ... lányoknak szoknya, fiúknak nadrág; ezt minden iskolai ünnepségen hordani kellett. Május elsején fel kellett venni. Bármilyen ünnepség volt, ami közös, akár városi, iskolai vagy országos ünnep volt, akkor ott az úttörőknek fel kellett öltözni, meg a kisdobosoknak ebben és ebben kellett megjelenni. De szerették is sokan.

Szerették?

Igen, igen. Én is hordtam büszkén.

Igen. És jutalmazásra emlékszel-e? Ilyen emléklapokat kaptál-e? Megmaradt-e, hogy ez mennyire volt pozitív élmény?

Igen, ez jó élmény volt mindenkinek, hogyha valamiért elismerték, akár a jó tanulásáért, akár valamit tett az osztályért vagy az iskoláért, akkor mindig adtak valami elismerést, kitüntetést. Vagy, vagy” (2. interjú)

A megbeszélések és a plakátok összeállítása során fontos, hogy az oktató ösztönözze a hallgatókat a „hivatalos történelem”, a kulturális emlékezet és az interjúkban megfogalmazódó történelem konfrontálására, a hasonlóságok és különbségek hangsúlyozására.

A kurzus szervezése számos indirekt cél megvalósítását is lehetővé tette: a hallgatók csoportmunkában, projektfeladatként készítették el az interjúkat, valamint a kutatás szakaszát záró, összegző kiállítás összeállítása és megszervezése során tapasztalatokat szerezhettek a rendezvényszervezés témakörében. A projektben végzett munka egyben indirekt módon a projekt alapú tanulási formák megismerését is jelenti, tanárképzésben feltétlenül szükséges reflektálni magára a folyamatra, felhívni a hallgatók figyelmét a lehetőségekre és az esetleges nehézségekre.

A képzés számára a kiállítás-szervezés szempontjából nagy segítséget jelentett, hogy az OFI Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum is bekapcsolódott a folyamatba, valamint munkatársai a kutatási ciklust záró eddigi kiállítások összeállításában is segítettek a résztvevőket. Tapasztalatunk szerint érdemes hasonló tematikájú képzések esetén bevonni a helybeli múzeumok, helytörténeti gyűjtemények dolgozóit, már az előkészítés során, erre külön foglalkozást érdemes szervezni. A hallgatók később gyakorló tanárként számos rendezvény és kiállítás megszervezésében kell, hogy részt vegyenek, ehhez nagyon jó felkészítést jelent, ha szakemberektől, a gyakorlatban tanulhatják meg az ezzel járó sajátos feladatokat.

Az ELTE PPK tanárképzési szemináriumának kutatási projektje – hallgatói szemmel

„... az első, ami kapásból, csípőből eszembe jut, hát rossz volt. Gyereknek lenni. Két okból. Gyereknek lenni van, akinek jó, van, akinek rossz. Nekem valószínűleg amúgy is rossz lett volna gyereknek lenni, mert háborús gyerek voltam, de a családi körülmények is bonyolultak voltak. Szóval, hogyha gyerek-

kor kerül szóba, akkor az egy félelmetes, nyomasztó dolog. 49-ben, a szocialista fordulat idején én olyan 8 éves voltam, tehát a gyerekkornak az igazán homályos, sűrű, nehéz, determináló része lezajlott. Viszont... az 50-es évek, az nagyon súlyos volt ...”

Ezekkel a mondatokkal indult utazásom a gyermekkor világába, a szocialista rendszer sűrűjébe. Beszélgetőtársam higgadt, de feszültséggel teli hangvételével a gyermekkor titkos bugyrai felé vezette történetét. A „*félelmetes és nyomasztó*” hely általában nem hívogató úti cél, de ekkor a felé vezető úton szinte rohantam volna előre. A téma ismeretlen izgalmi, jelenig ható, determináló ereje szárnyra kapja a képzeletet. A beszélgetőtársam történetéből egy valóságos eredetmítosz kerekedett ki, bepillantottam abba a belső világba, ahová önmaga és jelene gyökereit vezet vissza. Vajon csak ő érezte velem, vagy általánosságban is érvényesnek tekinthetjük-e, hogy egy elbeszélte gyermekorból adott személyiség megérthetővé válik? Netán ha sokakat megszólaltatunk, akkor egész generációk világát tudjuk értelmezni?

Hasonló kérdések nyomába indult az a gyerekkor-történeti kutatás, amelyet a 2006-ban a Jénai Egyetem *Jutta Buchner-Fuhs* vezetett hallgatói munkacsoportja kezdett el. A kutatói projekt, melyet az ELTE PPK oktatói a tanárképzésben részt vevő hallgatók körében újraértelmezve megvalósítottak, két részletben került bemutatásra. A programot az ELTE PPK Oktatáskutató és Fejlesztő Intézete az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum közreműködésével, egy OTKA kutatás keretében tudta megvalósítani. Első alkalommal a 2008/2009-es tanév tavaszi, majd a 2009/2010-es tanév őszi és tavaszi félévében látható kiállításokon váltak megtekinthetővé az összegyűjtött és rendszerezett anyagok az érdeklődő közönség számára az ELTE PPK Kazinczy utcai épületében. A legfrissebb kiállítás 2010. június 9. és 23. között látható az említett helyszínen. Az első forduló során nyert tapasztalataimat foglalom össze az alábbi beszámolóban.

Kutatócsoportok létrehozása az egyetemi oktatásban szinte egyenesen következhetne a szemináriumi csoportszerveződésből, mégis ritkán találkozunk a hallgatóssággal ezzel az egybeeséssel. Mindazok, akik az *időutazásra* 2008/2009. tavaszi szemeszterében vállalkoztak, abban a reményben vágtak neki az *útnak*, hogy kutatókhoz méltó gyakorlati tudással gyarapodnak majd, mely ötvözi a csoportmunka élményét és az egyéni kutatói eljárás tapasztalatát. Másrészt melyikünk ne kívánna egyszerűen közelebb jutni a jelenünket formáló közelmúlt megértéséhez? A kutatásra való felkészülés során ismertett tág módszertani határok az egyéni elképzelések kibontakoztatásával kecsegtettek. A projekt kísérleti jellege sokféle hallgató érdeklődését keltette fel.

A tanárképzés folyamatában az élménypedagógia hatékonyságával bíró gyakorlati kutatás innovatív jellege általános emberi, de kifejezetten tanári attitűdök kipróbálására is serkent. Az itt ismertett projektben is rejlik, közérdeklődéssel bíró

téma mentén a hallgatók önként bevonhatóak a képzési folyamatba. Mindehhez járul, hogy kevés lehetőség nyílik arra az oktatás keretei között, hogy az évek során elsajátított kétségtelenül mély és problematikákra érzékeny elméleti tudást a hallgatók olyan életszerű helyzetekben, interdiszciplináris együttműködésben és a nem tudományos érdeklődésű közönség számára is érdekes kérdések feltárásában próbára tegyék, mint ami az „Időutazás a gyermekkorba” című projekt célkitűzése volt. Ezek a kutatási tapasztalatok arra hivatottak, hogy megtöltsék tartalommal a hallgatók részéről már jól ismert társadalomtudományos elveket vagy éppen relativizálják a módszertani közhelyeket. Mindez – ha csoportos tanulás formájában, közös élményként jön létre, minden hallgató egyéni tudásával, hozzájárulva a felmerülő kérdések megvitatásához, párhuzamosan az önállóan végzett kutatással – alapvetően más színben világítja meg a könyvekből már elsajátított fogalmakat.

Az interjúhelyzet, mely a kutatás módszertani alapeleme volt, kutatótársaim számára ismeretlenebb módja az információszerzésnek, mint a könyvtári kutatás vagy a böngészés az interneten. Ugyanakkor a projektben résztvevők többsége talán pontosan úgy érezte, hogy ez a kutatási eljárás, az interjúzás gyakorlati tudása nagyon is hozzátartozik bölcsészettudományos – vagy esetleg más karról szerzett – képzéshez. Közvetlenül *az emberrel* foglalkozni – a legtöbb humán beállítódású hallgató számára alapvető cél, és akár életre szóló program. Erre nyílik lehetőség egy interjúkra épülő kutatásban – vagy éppen a tanári pályán.

Az interjúhelyzet speciális formája az információszerzésnek: a mindennapi, spontán beszélgetések imitációja, ugyanakkor a tudományos eljáráshoz nélkülözhetetlen önreflektivitás és értelmezőképesség gyakorlatának ötvözete. Egy interjú során megbeszélte tárgyszerű információk mellett a kutató végigjárja az utat, ahogyan a háromdimenziós világból papíron is olvasható elméleti tudás válik. Ebben a folyamatban alkalmazott tudatosság építi fel azokat az emberről való ismereteket, melyek nélkülözhetetlenek a tanári pályát választó hallgatók számára. A kutatói helyzet tehát egyrészt alapvető emberi attitűdöket modellál a projektben résztvevők számára, másrészt a csoportban végzett kutatómunka éppen ahhoz segít hozzá, hogy ezek az attitűdök megfogalmazhatóvá váljanak – akár tudományos szaknyelven is – nem csak a szakmailag elhivatottak számára hasznos módon, hanem ön- és emberismereti tapasztalatot képezve minden résztvevő számára.

Ebben a kutatásban, ahol egy roppant érzékeny témát, a szocializmus – mondjuk így – *élményvilágát* feszegettük, elengedhetetlen volt a megértés, az empátia. Ahogy kutatótársam is mondja, rá kellett érezni, melyek a problematikus pontok az interjúalany életében, és úgy kérdezzetni a fotóinterjú közben, hogy ne sértsük meg ezt az intim szférát.

Fontos szempont volt a kutatásban az is, hogy valamiképpen az akkori pedagógiai rendszerre is rálátásunk legyen. A számos téma közül (*iskola, család, szabadidő, ifjúsági szervezetek, falusi gyermekkor, ünnepek*), amit az *időutazás* során

körbejártunk, a korszak komplex képe rajzolódott ki. Ezt jól szemlélteti a következő idézet (úttörőtáborot ábrázoló kép) az egyik interjúból:

„Két dolog rémlik róla: az egyik, hogy mindent közösen kellett csinálni, tehát fölkelni, WC-re menni, méredezni, reggelizni, fürdeni, csoportosulni vezényszóra. A másik, az az esti, ilyen kis táborfüzes vetélkedők, ahol tényleg ilyen mini *Ki mit tud* volt, meg rengeteg ének, meg mondókák, amiket tudok, ugye a mai napig is...”

Kutatásunkban tulajdonképpen a „gyerekeket” szólítottuk meg, az akkori szocializmusban felnőtt gyerekeket, az emlékeik, élményeik által, mennyire érezték, és érezték-e a politikai befolyását. A történelemórákon már mindannyian megtanultuk mi is az a szocializmus, milyen volt akkor a politikai helyzet, hogyan éltek az emberek. De a gyerekek vajon mit érezték ebből? Milyen volt akkor iskolásnak lenni? Hogyan üdültek nyaranta? Mennyire érezték, hogy kötelezve vannak bizonyos dolgokra, melyet az akkori politikai hatalom óhatatlanul is gyakorolt rájuk?

Az egyik interjúalanyom erre érzékletes választ adott (családi ebédet ábrázoló kép):

„Ha valaki elkáromkodta magát, vagy mondott valamit, hogy „az istenit!” akkor jött, hogy „Hát, ilyet nem szabad mondani, hát Isten nincs, természetfelelőst kell mondani!”. Meg hogyha kártyáztak – ilyen tíz filléres alapba – volt öt fillér, meg két fillér, még lyukas kétfilléres is volt –, akkor is igyekeztek nagyon csendben lenni, meg nagyon szépen. Pl. azt se szabadott mondani kártya közben, hogy Fedák Sári! Ha valaki ezt bemondta, mindig volt, aki lepisszgte. És ha kint zúgott egy autó, akkor megállt az egész társaság és figyelt. Erre nagyon emlékszem. De hát ez éppen a hatvanas évek eleje.”

Az interjúalanyaim élménygazdag beszámolót nyújtottak az akkori korszakról. Rengeteg játékról, üdülési lehetőségről és természetesen a kisdobosságról, úttörőségről beszéltek. Csaknem idillikus kép rajzolódott ki minden interjú végére, ami nagy valószínűséggel a gyermekkori idillből fakadt.

De valóban olyan idilli lehetett az a korszak? Hiszen az én generációm azt tanulja, hogy az egy elnyomó rendszer volt, az emberek rettegetek...de mit ért ebből meg egy gyerek? „*Szerintem mi ezt nem nagyon tudtuk fölfogni.*” – válaszolja interjúalanyom. Nem is lehetett, hiszen azokban az időkben a gyerekeket elszigetelték a felnőttek problémáitól, az anyagiaktól, a politikától. Több interjúalanyom is mesélt, hogy tulajdonképpen nem is tudott semmit szülei anyagi helyzetéről, politikai nézeteiről, hiszen gyerek előtt felnőtt témákról nem beszéltek. Sok volt az elhallgatás, sok a titok, a gyermekek érdekében. A gyermekek világát a felnőttektől éles cezura választotta el.

Az interjúk során nyert ismeretek értelmezése komoly kihívást jelent. Erre egyelőre az anyaggyűjtés folytatásaképpen csak a szövegek strukturálása szintjén és egyéni munkákban került sor. Ugyanakkor ezek a munkálatok juttathatnak el a kutatás legfőbb céljához: a múltbeli valóságok olvasatain keresztül megérteni a velünk élő generációkat, a minket is alakító történelmet.

Történészek számára is izgalmas gyermekkor-történeti anyag gyűlt össze. Az *oral history* műfaja sajátos forrásértékkel bíró verbális elbeszélésekre épít, melyek tartalmi feldolgozása a „nagybetűs történelem” számára magával vonja bármilyen interjú, mint forrás kezelésének összetett feladatát. Az *időutazás* során gyűjtött elbeszélések témája tehát a szocializmus rendszere alatt élő, korosztály szerint meghatározott társadalmi réteg, a gyerekek világa lett. A gyermekkorra való visszaemlékezések értelmezése ugyanakkor pszichológiailag speciális, sokrétű feladatnak bizonyult: szem előtt tartani a felnőtt saját gyermeki miliójével, tapasztalataival való viszonyát, emlékeinek átértelmezését és azokat a hatásokat, melyeket tudatosan épít be gyermekkorára vonatkozó olvasataiba. A kutatói kihívás többek között abban rejlik, hogyan lehet ezeket az interpretációs mechanizmusokat kibontani és értelmezni.

Fent idézett beszélgetőtársam mindenekelőtt azt szögezte le, hogy gyermeknek lenni „nyomasztó és félelmetes” volt számára. Ezzel meghatározta azt a konceptuális keretet, mellyel gyermeki létének hangsúlyos pontjait, a negatív élményeket azonnal az elbeszélés homlokterébe állította. Érzékletesen mutatja ez az elbeszélési szituáció is, hogy a feltáruló történetekben milyen hangsúlyos a mesélő, egyéni megállapításain keresztül is érzékelhető, személyisége. Ilyen értelemben a kutatás előnyére lehet, ha olyan párbeszédnek jönnek létre, melyek során a kutató támaszkodhat a beszélgetőtársáról alkotott ismereteire. Így az interjú szövegét az adott elbeszélő miliójében tudja szemlélni, és feltehetően közelebb jut a helyes értelmezéshez. Az a szubjektív történelmi olvasat, amit egyes elbeszélők megosztanak a külvilággal, nem felülbírálandó a „tényekre” való hivatkozással, hanem kontextusába helyezve értelmezendő és felhasználható a „történelmi igazságok” alátámasztására vagy épp vitatására is.

Egy kutatótársam éppen a szüleiivel készített interjúk során érzékelte, hogy az általuk bemutatott világban tükröződött egyfajta valóság, ahogy létrejöhetett a kutató munkájába vetett bizalom:

„Az én szüleim olyan fantasztikus iróniával adják elő a gyerekkorukat, hogy sem negatív, sem pozitív vélemény nem jött elő. Egyfelől nagyon is reálisan látják a dolgokat, azt hiszem. Ha mással készítettem volna az interjút, akkor is olyannal, akit ismerek. Azért, hogy megszólítsam ezzel a témával. Biztonságot nyújt, hogy nem fog visszautasítani, az én személyem miatt. Bizalmasabban beszél egy olyan ember, aki engem ismer. Aki nem, az lehet, hogy félve beszél...”

A módszertani eljárás fontos eleme volt, hogy fényképek strukturálták az interjúkat. A kutatócsoport témák szerinti alcsoportokra való osztása során egy-egy alcsoport azonos fényképanyaggal dolgozott, melyeket a résztvevők együtt válogattak ki egy gyűjteményből. Ennek a módszertani sajátosságnak elméleti alapvetése, hogy a különböző interjúk között ezek a képek teremtik meg a közös pontokat, melyek aztán asszociációs távlatokat nyitnak, de az interjúk sokszínűségét mégis közös nevezőre hozzák.

Ez a sok szempontból vitatható eljárás volt a projekt kidolgozásakor a felvett beszélgetések összehasonlíthatóságának egyik remélt feltétele. Mivel a kutatás során az teljes szocialista korszak volt gyermekei közül kerültek ki kérdezettek (nem behatárolt társadalmi közegekből, hanem egyénileg, szabadon megválasztva a beszélgetőtársakat) a közösen kiválasztott fényképek közül sokszor adott képek adott interjúalanyánál nem találtak asszociációs talajra.

Kutatótársaim véleménye szerint a képek használata segítette az interjúkészítést:

„Azzal nem kezdek, hogy: 'figyelj, hogy is volt az a szocializmusban, amikor gyerek voltál?' Ez így nagyon általános, meg nem is biztos, hogy kedvet kap tőle. Éppen az tetszett nekem (ti. a képek használatában), hogy ők automatikusan asszociáltak, hogy befolyásolta őket valami felé... Az általános képek fellőttek egy hálót, amin belül ők maguk kezdték el behelyezni a dolgokat. Ők maguk csináltak egy bevezetést minden egyes képnél, és arra asszociálva mentek bele mélyebb dolgokba, amihez tehát a fotók adtak egy keretet.”

Az interjúk fényképekkel való strukturálásának értelme és igazolása azonban még várat magára az interjúk tartomelemzésének elkészültéig, de a sokféle beszélgetésben keresett közös pontok illúziója a „*fellőtt háló*” működőképességén áll vagy bukik.

Egy másik kutatótársam további módszertani lehetőségek mellett érvelt:

„Az sokkal izgalmasabb lenne, ha az interjúalany saját fotóiról beszélne. Fel is vetődött ez egy beszélgetésem során, mikor az interjúalanyom azt mondta nekem, hogy érdekesebb lett volna, ha mondom neki előre, hogy készítsen ki fotókat, amikről szívesen beszélne. Persze akkor nagyon eltérő lett volna, hogy kinek, milyen képei vannak, de így is az volt, hogy sokszor elkezdtek a képről beszélni, és teljesen máshol lyukadtak ki, ami valamennyire jó is, én nem nagyon próbáltam fegyelmezni őket ... A képek azért fontosak igazán, mert előhívják az emlékeket. Lehet, hogy azt csinálnám, hogy összegyűjtenék egy csomó képet, és hagynám, hogy ő válassza ki, amiről szívesen beszélne. Lehet, hogy nagyon különböznenek az interjúk, de lehet, hogy sokkal izgalmasabb, hogy melyik az a kép neki, amelyikről nagyon tud valami emléket mondani...”

Az innovatív módszertani elképzelések a projekt eredeti problémafelvetéseiről tanúskodnak.

A kutatás vezetői arra törekedtek, hogy a generációk közötti kommunikáció hasznosságára is felhívják a munkába bekapcsolódó tudományos érdeklődésű hallgatóik figyelmét. A hallgatóság egy ilyen közös munka során is jól érzékelteti, hogy a tudományos érdeklődés relevanciája sokszor éppen abból fakad, hogy egészen hétköznapiak tűnő problematikák felé fordul. A munka során az is érzékelhetővé vált, hogy adott kutatói kérdésekben a személyes érintettség nem hátráltató, sokkal inkább motiváló tényező, ami elvezet a jelenségek mélyebb megértéséhez. Így például kifejezetten hasznosnak ítélték kutatótársaim, ha szüleikkel is készítettek interjút, lévén az ő saját társadalmi közegükhöz legközelebb állók történelmi tapasztalataiba nyertek betekintést. Közvetlen környezetük megértéséhez jutottak közelebb, így a generációk közti kommunikáció nemcsak ismeretterjesztő tudást hozott létre, hanem a résztvevők életében hasznosítható tudássá vált, és joggal tekinthetjük ezt a kutatás legmagasabb szintű gyakorlati eredményének. Az egyetem különböző szakjain tanuló diákjainak közös projektekben való integrálása, az interdiszciplinaritás megtapasztalhatósága összetett feladatokban és sokféle háttértudással rendelkező résztvevők együttműködésében, valamint emberismereti tudás gyakorlati fejlesztése a projektmódszer és a kutatási eljárás összekapcsolásának általános célkitűzései. A tanárképzés intézményei e jó példa nyomán remélhetőleg még gyakrabban kezdeményezőként lépnek majd fel további kutatásokhoz.

Irodalom

- Assmann, Jan (1999): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Buchner-Fuhs, J. (1997): Die Fotobefragung. *Zeitschrift für Volkskunde*, 2. sz. 189–216.
- Collier, J. – Collier, M. (1986): *Visual Anthropology. Photography as a Research Method*. University of New Mexico.
- Eco, U. (1976): *Nyitott mű: válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ehrenschepek, Y. – Schäffer, B.: *Film- und Fotoanalyse in der Erziehungswissenschaft*. Leske+ Budrich, Opladen.
- Fuhs, B. (2003): Fotografie als Dokument qualitative Forschung. In: Ehrenschepek, Y. – Schäffer, B.: *Film- und Fotoanalyse in der Erziehungswissenschaft*. Leske+ Budrich, Opladen, 37–55.
- Géczi János (2002): A neveléstudomány történeti dimenziói. *Új Pedagógiai Szemle*, 2. sz. 70–79.
- Géczi János (2006): A szocialista gyermekfelfogás a túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. *Magyar Pedagógia*, 2. sz. 147–168.
- Glatz Ferenc (1990): A szóbeli források és kritikájuk. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Történetírás korszakváltásban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 134–146.

- Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (2005): A gyermekkor narratívái. In: Kelemen Elemér – Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Műszaki Kiadó, Budapest, 135–146.
- Gyáni Gábor (2000): Emlékezés és Oral History. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 128–144.
- Hauptert, B. – Schäfer, F. J. (1992): *Jugend zwischen Kreutz und Hackenkreutz*. Suhrkamp kiadó, Frankfurt am Main
<http://phil.philos.bme.hu/~kerekgyarto/Tarsadalomtortenet/Sz%F6vegek/eml%E9kpon tok.doc>
- Kéri Katalin (1997): *Mi a neveléstörténet?* JPTE Tanárképző Intézet, Pécs.
- Kéri Katalin (2002): Gyermekképünk az ötvenes évek első felében. *Iskolakultúra*, 3. sz. 47–59.
- Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (2005): *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Kövér György (2002): Források – értelmezések – történelmek. In: Kövér György: *A felhalmozás íve*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 223–235.
- László János (2005): *A történetek tudománya*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Lehberger, R. (1997): Das Fotoarchiv des Hamburger Schulmuseums zur Dokumentation der Reformpädagogik im Hamburg der Weimarer Republik. In: Schmitt, H. – Link, J. – Tosch, F.: *Bilder als Quellen der Erziehungsgeschichte*. Klinkhardt kiadó Bad Heilbrunn, 125–148.
- Michel, B. (2003): Dimensionen der Offenheit. In: Ehrenscheck, Y. – Schäffer, B.: *Film- und Fotoanalyse in der Erziehungswissenschaft*. Leske&Budrich, Opladen, 227–250.
- Németh András – Szabolcs Éva (2004): A neveléstörténeti kutatások főbb nemzetközi irányzatai In: Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudományok köréből*. Osiris, Budapest, 46–76.
- Szabolcs Éva (1992): Neveléstörténet és pedagógia. *Magyar Pedagógia*, 3. sz. 215–221.
- Szabolcs Éva (1999): A kvalitatív kutatási módszerek megjelenése a pedagógiában. *Magyar Pedagógia*, 3. sz. 343–348.
- Szabolcs Éva (2004): „Narratívák” a gyermekkorról. *Iskolakultúra*, 3. sz. 27–31.
- Schwab, Ulrich (1995): *Familienreligiosität*. Religiöse Traditionen im Prozess der Generationen, Stuttgart/Berlin/Köln.